

УДК: 347.988.2:004

КОСТЮК І.В., аспірант Волинського національного університету ім. Лесі Українки

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ АСПЕКТ УТВОРЕННЯ ВИЩОГО СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО СУДУ З РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ ТА КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ

***Анотація.** Стаття присвячена окремим проблемним питанням законодавчої регламентації утворення та функціонування в Україні Вищого Спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ. Висвітлено окремі положення, напрямки та принципи судової реформи в Україні. Досліджено думки вчених-правознавців щодо доцільності створення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ.*

***Анотация.** Статья посвящена отдельным проблемным вопросам законодательной регламентации образования и функционирования в Украине Высшего Специализированного суда по рассмотрению гражданских и уголовных дел. Отражены отдельные положения, направления и принципы судебной реформы в Украине. Исследовано мнения ученых-правоведов о целесообразности создания Высшего специализированного суда по рассмотрению гражданских и уголовных дел.*

***Summary.** The article is devoted to the separate problems questions of legislative regulation of education and functioning in Ukraine of the Higher Specialized court from consideration of criminal and civil cases. Separate positions directions and principles of judicial reform are reflected in Ukraine. It is investigational opinions of legists of scientists, in relation to expedience of creation of the Higher specialized court from consideration of criminal and civil cases.*

***Ключові слова:** судоустрій, судочинство, судова реформа, інформація, вищі суди, спеціалізовані суди.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Одним із стратегічних завдань розвитку державності в Україні було і залишається проведення судово-правової реформи, яка передбачає становлення в Українській державі незалежної судової влади.

Після проголошення незалежності, Україна одразу розпочала створення та утвердження демократичної загальнодоступної системи правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведення судової реформи вже тривалий час обговорюється на політичному та науковому рівнях. Зміст цієї реформи детально досліджено й описано у публікаціях багатьох вчених і практиків, передусім В. Бойка, І. Войтюк, В. Долежана, С. Ківалова, М. Козюбри, В. Оніщука, В. Онопенка, Д. Притики, Н. Сібільової, В. Тація, В. Шишкіна, С. Штогуна.

Метою статті є дослідження конституційно-правових аспектів утворення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ та його статусу у судовій системі України.

Відповідно до зазначеної мети статті, поставлені такі завдання:

- визначити основні напрямки та засади судової реформи;
- дослідити конституційно-правові основи судової спеціалізації;
- проаналізувати законодавче закріплення принципу спеціалізації судової системи;
- визначити правовий статус та значення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ;

Виклад основних положень. У Концепції судової реформи, прийнятій на законодавчому рівні ще 28 квітня 1992 року наступним чином були сформульовані

основні її принципи: а) шляхом ефективного розмежування повноважень гарантувати самостійність і незалежність судових органів від впливу законодавчої і виконавчої гілок влади; б) реалізувати демократичні ідеї правосуддя, вироблені світовою практикою і наукою; в) створити систему законодавства про судоустрій, яка забезпечила б незалежність судової влади; г) поступово здійснити спеціалізацію судів; д) максимально наблизити суди до населення; е) чітко визначити компетенцію різних ланок судової системи; є) гарантувати право громадянина на розгляд його справи компетентним, незалежним і неупередженим судом; ж) створити таке судочинство, яке максимально гарантувало б право на судовий захист, рівність громадян перед законом, створило б умови для дійсної змагальності і реалізації презумпції невинуватості; з) привести нормативні акти з питань діяльності судів і органів юстиції у відповідність з вимогами міжнародних угод, ратифікованих Україною. Проаналізувавши основні принципи судової реформи можна визначити її основне завдання: приведення судової системи у відповідність з соціально-економічними та політичними змінами, що відбулись у суспільстві, формування незалежної судової влади, створення нового законодавства, вдосконалення нових форм судочинства [3].

Важливим кроком у цьому напрямку стало прийняття Конституції України 1996 року, якою визначено перелік судів, які складають судову систему України та принципи її побудови. В розвиток Конституції був прийнятий у 2002 році Закон України “Про судоустрій України”.

Подальша судова реформа повинна виходити з того, що з 9 листопада 1995 року Україна є державою-членом Ради Європи і зобов’язалася забезпечити незалежність судової системи у відповідності зі стандартами Ради Європи. У Резолюції № 1466 (2005) парламентська Асамблея закликає органи влади України активніше приєднуватись до *acquis* (комплекс принципів, стандартів, норм) Ради Європи та гармонізувати українську систему законодавства з європейськими стандартами. З цією метою, зокрема, продовжувати судову реформу [7, с. 167].

Результатом пошуку шляхів удосконалення судоустрою і забезпечення справедливого судочинства в Україні стала нова концепція судово-правової реформи, запропонована національною Комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права та схвалена Указом Президента України 10 травня 2006 року. [4] Метою названої Концепції є забезпечення становлення в Україні судівництва. Під терміном «судівництво» розуміється єдина система судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права і гарантує право особи на справедливий суд. Автори Концепції вважають, що принципами побудови системи судів загальної юрисдикції, крім спеціалізації та територіальності, необхідно називати ще і інстанційність. Цей принцип означає, що суди мають бути організовані так, щоб забезпечити право на перегляд судового рішення у суді вищого рівня.

У Концепції наголошується, що систему судових інстанцій необхідно організувати таким чином, щоб кожен суд виконував функції лише однієї інстанції: місцеві суди – першої інстанції, апеляційні суди – апеляційної інстанції, вищі суди – касаційної інстанції, Верховний Суд України – касаційної інстанції в окремих випадках. Такий підхід зумовлює необхідність утворення в системі загальних судів Вищого цивільного суду та Вищого кримінального суду як касаційних інстанцій для справ відповідної юрисдикції.

Відповідно до ч. 2 ст. 31 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 07 липня 2010 року, Вищими спеціалізованими судами є: Вищий господарський суд

України, Вищий адміністративний суд України, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ.

Указом Президента України “Про вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ” від 12 серпня 2010 року № 810/2010 утворено третій Вищий спеціалізований суд в Україні. Згідно п. 1 перехідних положень Закону “Про судоустрій і статус суддів”, Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних а кримінальних справ розпочав свою діяльність з 1 листопада 2010 року.

На відміну від Вищого господарського та адміністративного спеціалізованих судів зазначений суд тільки створений і переживає період становлення, а це супроводжується певними труднощами, які потрібно поступово усувати.

Виникає потреба у нових наукових дослідженнях та методологічних підходах, які дозволили б подолати теоретичні та практичні проблеми, пов’язані з утвердженням ролі цього суду у забезпеченні захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, держави та суспільства в цілому.

Питання спеціалізації судової системи давно є предметом дослідження українських, російських та інших зарубіжних вчених. Це передусім такі вчені як В. Бринцев, Ю. Грошевой, В. Долежан, С. Ківалов, І. Назаров, Н. Сібільова, І. Факас, Л. Москвич, Л. Фесенко та багато інших. Проте їх дослідження в цій царині носили здебільшого фрагментарний характер, оскільки кардинальні зміни у сфері судоустрою України частково вже відбулися та продовжують відбуватися на нинішньому етапі судово-правової реформи.

Світова спільнота визначила спеціалізацію судової діяльності як один із чинників забезпечення ефективності судочинства. Спеціалізація судової системи є проявом загальнотеоретичного принципу розподілу функціональних повноважень.

Аналіз сучасних моделей організації судової влади показав, що судова система стає більш спеціалізованою, ускладнюється структура судових установ і процесуальний регламент, яким суди керуються у своїй діяльності, відповідно підвищується компетентність судів, які спеціалізуються на розгляді відповідних категорій справ [9, с. 144].

Л. Москвич зазначає, що спеціалізація судів впливає із принципу побудови судової системи і означає, що конкретний суд, як елемент останньої, наділений повноваженнями розглядати і вирішувати судові справи щодо певного виду правовідносин. Однак існують протилежні точки зору, щодо доцільності спеціалізації судової системи. Зокрема, Г. Нікеров стверджує, що це сприяє ослабленню судової влади [9, с. 145], але з даним твердженням важко погодитися.

Автор розділяє точку зору В. Онопенка, який зауважив, що сенс спеціалізації забезпечити належну якість та ефективність правосуддя, та зробити його доступнішим для людей [10, с. 2].

У зарубіжних країнах спеціалізація судової системи визнається чинником підвищення її ефективності. Світова практика спеціалізації судів підставою для виокремлення підсистеми використовує предметну або суб’єктну юрисдикцію (в окремих випадках їх змішаний варіант). Предметна спеціалізація реалізується шляхом створення окремих, а інколи і самостійних судових підсистем з розгляду певних категорій справ щодо податкових, фінансових, земельних, трудових, торгових, соціальних спорів (Німеччина, Франція, Австрія, Іспанія, Великобританія). Суб’єктна спеціалізація реалізується через організацію окремої підсистеми судів (або всередині загального суду певних підрозділів), з розгляду справ у яких учасником правовідносин є

певний суб’єкт (неповнолітній, військовослужбовець, орендар, подружжя). Такі суди діють у Канаді, Італії, Франції, Великобританії.

В Україні принцип спеціалізації доцільно розглядати як вимогу про розподіл судової юрисдикції між різними судами за єдиним критерієм, який поєднує галузь правовідносин та вид судочинства.

Спеціалізація в Україні визнається конституційно-правовим принципом побудови судів загальної юрисдикції, оскільки набула законодавчого закріплення у ст. 125 Конституції України. В Законі України “Про судоустрій та статус суддів” вперше закріплено норму про спеціалізацію судів загальної юрисдикції, з змісту якої спеціалізація визнається внутрішньою (у судах загальної юрисдикції може запроваджуватися спеціалізація суддів розгляду окремих категорій справ) та зовнішньою (суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді окремих категорій справ: цивільних, кримінальних, адміністративних, господарських, а також справ про адміністративні правопорушення).

Щодо утворення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ думки правознавців розділись.

Так, Л. Фесенко визначає Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних та кримінальних справ як юридичну особу публічного права і самостійний судовий орган в системі судів загальної юрисдикції, який очолює підсистему загальних судів, здійснює розгляд справ як суд касаційної інстанції та вживає заходів щодо забезпечення однакового та правильного застосування законів судами нижчого рівня [8, с.3].

В. Тацій є прихильником трьохрівневої судової системи, оскільки, на його думку, навантаження на загальні суди значно перевищує допустиме і погрожує якості правосуддя, тому необхідно погодитись з точкою зору про створення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ [7, с.168].

Думку В. Тація частково розділяють правознавці І. Коліушко та Р. Куйбіда, які зазначають, що апеляційною інстанцією для місцевих судів мають бути відповідні апеляційні спеціалізовані суди, які повинні сповна використовувати свої повноваження щодо перегляду справи, а не повертати її на новий розгляд. Вищі спеціалізовані суди є судами касаційної інстанції для відповідних юрисдикцій. За наявності розбіжностей у практиці вищих судів Верховний Суд України повинен ефективно їх усувати, переглядаючи справу у пленарному режимі за винятковими обставинами. З урахуванням Рішення конституційного суду України від 11 березня 2010 року цей перегляд не має бути касаційним, а тому Верховний Суд України при цьому повинен виступати останньою інстанцією і ухвалювати остаточне рішення по суті справи, не повертаючи її на новий розгляд [6, с. 60 – 61].

Варто зазначити, що недоцільність створення Вищого цивільного і Вищого кримінального судів доводив В. Малярєнко. Виходячи із положення про те, що вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди, одночасно впливає, що у системі є як спеціалізовані так і неспеціалізовані суди. Створення Вищого кримінального та Вищого цивільного суду призведе до того, що судова система складатиметься виключно із спеціалізованих судів. Без сумніву, це буде суперечити статті 125 Конституції України. В обґрунтування своєї позиції вчений вказував на унітарний держаний устрій України. А унітарні держави, як правило, мають як спеціалізовані так і загальні суди, і касаційні повноваження у них зосереджені у найвищому судовому органі, наприклад, Франція, Португалія, Норвегія.

І. Факас також вважає недоцільним утворення Вищого цивільного та Вищого кримінального судів, мотивуючи свою думку тим, що створення вищевказаних судів суттєво послабить роль Верховного Суду України [5, с. 115].

Голова Верховного суду України у своєму листі до Президента України у зв'язку з прийняттям Закону “Про судоустрій і статус суддів” зазначив “...ще більші застереження щодо відповідності Конституції України та юридичній обґрунтованості викликає ідея створити новий вищий спеціалізований суд – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. По-перше, цей суд за своєю суттю не є спеціалізованим, оскільки він буде спеціалізуватися на розгляді не однієї, а кількох різних за своєю природою категорій судових справ. Сферою його діяльності буде щонайменше дві юрисдикції – цивільна та кримінальна. Про штучність і надуманість такого “судового утворення” свідчить навіть його назва, яка кардинально відрізняється від назв інших вищих спеціалізованих судів – Вищого адміністративного та Вищого господарського суду України...” [2, с. 17].

Багато науковців та практичних працівників наголошують на порушенні норм Основного Закону держави при утворенні Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ. На думку автора положення ст. 125 Конституції містять ієрархічну конструкцію судової системи. Якщо розглядати цю Конструкцію зверху, то вона виглядає таким чином: на вершині знаходиться найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції – Верховний Суд України (ч. 2 ст. 125), наступною ланкою є вищі суди як вищі судові органи у системі спеціалізованих судів (ч. 3 ст. 125). Потрібно зосередити увагу на тому, що про вищі спеціалізовані суди у Конституції України сказано у множині. Тобто законодавець передбачив створення не одного вищого суду, а як мінімум декілька таких судів. Але автор розділяє думку голови Верховного суду України, що доцільніше було створити окремо Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних справ та Вищий спеціалізований суд з розгляду кримінальних справ, тоді принцип спеціалізації був би чітко відображений у судовій системі, оскільки дані види судових юрисдикцій є абсолютно протилежними одна одній. Далі за конструкцією ст. 125 Конституції України вказано на апеляційні та місцеві суди (ч. 4 цієї статті), тобто законодавець після вищих судів визначив наступні нижчі рівні судової системи України – апеляційні суди, а потім місцеві суди як основу всієї судової системи, де справи повинні вирішуватись по суті у першій інстанції.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Що ж до принципу спеціалізації, то у судовій системі України даний принцип реалізовано не досконало, оскільки виділено тільки чотири напрямки спеціалізації на рівні апеляційних та вищих судів, але найбільша кількість справ розглядається саме в місцевих судах. Доцільним на думку автора є відповідно до принципу внутрішньої спеціалізації запровадити спеціалізацію суддів на рівні місцевого суду відповідно до кола суспільних відносин, які найчастіше є предметом спору, а відповідно розширити коло суддів місцевих судів за рахунок суддів апеляційних господарських та апеляційних адміністративних судів, створення та діяльність яких суперечить принципу доступності суду, а отже є чинником неефективності судової системи (оскільки їх діяльність поширюються на декілька областей). За обласними господарськими судами та окружними адміністративними судами закріпити статус апеляційних судів. Касаційною інстанцією визнавати відповідні вищі суди: Вищий адміністративний суд, Вищий господарський суд, Вищий спеціалізований суд розгляду цивільних справ та Вищий спеціалізований суд розгляду кримінальних справ. Верховний Суд України наділити правом переглядати справи з підстав неоднакового застосування судами касаційної

інстанції норм матеріального права і водночас законодавчо закріпити право особи самостійно звертатися у Верховний Суд України, а не через відповідний вищий суд як це передбачено процесуальними кодексами України, адже дана норма є порушенням принципи доступності правосуддя, а отже і конституційного права особи на судовий захист.

Використана література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року : (зі змінами, внесеними Законом України “Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 01.02.2011 р. № 2952-УІ) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 4. – Ст. 75.
2. Лист Верховного Суду України до Президента України у зв’язку з прийняттям Закону “Про судоустрій і статус суддів” від 12.07.2010 р.
3. Теліпко В.Е. Закон України “Про судоустрій і статус суддів” : науково-практичний коментар ; за ред. Молдована В.В. – К. : Центр учбової літератури, 2011 – 528 с.
4. Концепція судово-правової реформи України : Постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 426.
5. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10 травня 2006 р. – № 6(70). – С. 9 – 12.
6. Факас І.Б. Судово-правова реформа в Україні та її роль в організації і діяльності судів загальної юрисдикції // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 2. – Ст. 109 – 119.
7. Коліушко І., Куйбіда Р. Пріоритети судової реформи на сучасному етапі // Право України. – 2010. – № 5. – Ст. 55 – 63.
8. Тацій В.Я. Судова реформа : стан та перспективи розвитку // Реформування судових і правоохоронних органів України : проблеми та перспективи : матеріали наук. практ. конф., 14.05.2010. – Х. : Одиссей, 2010. – С. 166 – 170.
9. Фесенко Л.І. Правовий статус Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ у системі судового устрою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.10 / Л.І.Фесенко. – О., 2011. – 20 с.
10. Москвич Л.М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : монографія / Л.М. Москвич. – Харків : Видавництво “ФІНН”, 2011. – 384 с.
11. Онопенко В.В. Про здійснення судочинства у 2006 році і завдання на 2007 р. // Вісник Верховного Суду України . – 2007 . – 4(80). – С. 2 – 6.

~~~~~ * * * ~~~~~